

A MEGALLÍTHATATLAN, MEGALLÍTOTT IDŐ

„R. K. úr megcsavarta a memóriáját, amikor is szálló darumadár alakú ráncok keletkeztek a homlokán, és a földabrosz módjára kitergetett esztendő emlékezetén sejtve járt a mutatóujja, mintha valamely kis falut keresne. Aztán egy nagyvárosnál állott meg.“ A gáláns Rezeda Kázmér előtt „egy régi emlékkönyv barnaságával nyílnak föl a mellékutcák, és az elsötétedett ablakokból, mint az ódon fényképalbum egykor krémszínű kéregpapirosáról, alig sejthető, a múltba fehéredett szellemalakok virrasztanak. Már a nevét sem tudta az utcának, ámde mályvaillatra emlékezett; szőke asszonyi hajszálon összehajtogatott papirosszelet lógott egy zsalugáterről, és violaszínű tintával, mint egy remegés, egy napszak és egy óra volt a hártýára írva.“

A napszak és az óra rég tovatűnt, s mi még mindig odafigyelünk Rezeda Kázmér nagyvárosi és vidéki kalandjaira, rejtélyes utazásaira, pedig azóta, hogy Krúdy *A Hétnek* elküldte regényét, a vörös postakocsinak nemcsak a színe kophatott volna por-szürkére, de a kocsi deszkái is végképp szétporladhattak már. És mégis, többen ismerik ma Alvinczi Eduárd, Szilveszter meg Rezeda s a társaságukban levő hölgyek kedvelt utazó-alkalmatosságát, mint ahányan eredetiben láthatták az egykori delizánszot. Egy kortárs (Bálint Lajos) feljegyzése szerint Krúdy ugyan 1914-ben — *A vörös postakocsi* első megjelenését követő évben — még arra panaszkodik, hogy „mesemondó vagyok, de nincs igazi mesém“, s „ezért van, hogy engem mindig csak százak, legfeljebb ezrek fognak olvasni és értékelni“ (pedig: „Igazi író és művész mindig arra kell hogy kíváncsozzék, hogy nagyon nagy tömegeknek adjon felejthetetlen élményt. Ezt tagadja meg tőlem az én történesekben gyér fantáziám“); ám éppen e regény bizonyítja be, hogy Krúdy Gyula „történesekben gyér fantáziájára“ nem csupán százak kíváncsiak, hogy eséllyel pályázhat a nagy népszerűsége — s hogy számíthat az utókor hálájára is. Író és műve túllépte azóta nyelvi határait, s legutóbb német fordítások alapján német és angol nyelvterületen keltett igazi meglepetést; Prousttal egyidejű, sőt a nagy franciát megelőző „prousti“ prózája a közelmúltban nemzetközi sikerré lett. Persze, Krúdy kitűnő értőjének, Szauder Józsefnek van igaza: azzal nem jutunk előbbre, „ha Krúdyt E.T.A. Hoffmannhoz és Dickenshez, Gogolhoz és Turgenyevhez, Prousthoz és Joyce-hoz, Kafkához és a szürrealistákhoz hasonlítgatjuk. E hasznos összehasonlítások a technikai-stiláris jelenségek analógiáján túl végül is mindig Krúdy eredetiségét bizonyítják, nem másként, mint a világirodalom bármelyik nagy alkotójának életművében, ahol a kompozitív elemek szintűgy hasonlítanak másféle művekéhez, miközben az eredetiség, a felold-

hatatlan jelleg mindig abban az egészben, abban a struktúrában marad meg, mely nem vezethető vissza elemeinek, részeinek összességére.“

Krúdy eredetiségét — a Szinbád-történetek mellett — éppen *A vörös postakocsi*val igazolhatjuk. A fiatalabb író-barát, részben sorstárs Hunyadi Sándor szerzőt és regényhőst egy-az-egyben azonosítja („Csakugyan olyan volt, mint a vörös postakocsi regényes utasa“), ennél is meggondolkoztatóbb, jellemzőbb irodalomtörténeti dokumentum azonban Ady Endre cikke a *Nyugat* 1913. december 1-i számában: a *Krúdy Gyula könyve*. E címadásban valószínűleg csak a rutin játszott közre (lásd más Ady-kritikák élén: *Kabos Ede könyve*, *Rudnyánszky Gyula könyve*, *Szép Ernő könyve*, *Révész Béla könyve*, *Barta Lajos könyve*), mégis hajlamosak vagyunk általánosabb, az életműre utaló jelentést tulajdonítani neki. Maga a cikk jogosít fel erre, Móricz Zsigmondot égették ilyen forró Ady-szavak, mint most Krúdyt, *A vörös postakocsi* megjelenésekor („könnyes, drága, gyönyörű könyv“). Ady nem egy Krúdy-könyvről, hanem „a“ könyvről s magáról az íróról szól: „Azokról és úgy, akikről és ahogy Krúdy ír, csak az írhat, akinek társadalmi rangja tisztázhatatlan s állandóan a napidíjas és az Űrsten között libegő. Csak ez látja meg és kedveli a társadalom leghívebb reprezentálót, azokat tudniillik, akik a társadalmon kívül bitangolnak.“ És — a mából visszatekintve — ugyancsak a teljes Krúdyt jellemzik a következő sorok is: „En Krúdy helyén nem *Anyegin*ből vettem volna a mottót könyvembe, vagy odateszem mindenestre *Anyegin* mellé a *Tündérálm*, Petőfi négy sorát: »Egy hattyú száll fölöttem magasan, Az zengi ezt az édes éneket, — Oh, lassan szállj és hosszan énekelj, Haldokló hattyúm, szép emlékezet.«“

A Krúdy-próza s közvetlenül *A vörös postakocsi*, majd az időrendet „tiszteletlenül“ kezelő folytatás, az *Őszi utazás a vörös postakocsin* (1917) értelmezésének és értékelésének kulcsát Ady Endre adta meg, e két észrevételével. Talán a kortársi közelség magyarázza azt az ellentmondást, amely az Ady-kritika egymásra következő két mondata között feszül: „...naplónak nem napló, memoárnak pedig gyáva egy kicsit ez a könyv. Sok megnevezett, polgári nevén fölcsipett élő személye, egy-egy éles fotográfiája majdnem pasquille-alacsonyra süllyesztik néhol a könyvet.“ Személyes vonatkozásban a művészvilágra érte azonban hitelesnek, kordokumentumnak fogadja el Ady is *A vörös postakocsi*: „A művész-psziché diagnózisa s egy kicsit édes szívfájdalmú emléke tiz év előtti budapesti sorsunknak, ellágyulásainknak s az éjszákáknak, melyekben akkori ifjúságunkat meghurcoltuk.“

Itt kell keresni a Krúdy-titkot. Amikor Ady-verset (vagy -prózát) olvasunk, nagybetűs szimbólumaiban is mindegyre Ady korára érzünk rá. A Krúdy-regénybe (-elbeszélésbe) merülve el, szinte nem tudjuk elhinni, hogy nem kitalációban, nem egy írói mesevilágban járunk — hogy életrajzi lexikonnal a kezünkben

ellenőrizhetjük a regény nem egy figuráját; nemcsak a nagyokat, akiket megőrzött az irodalomtörténeti emlékezet, hanem a másod- és harmadvonalba tartozókat is saját nevükön szerepelteti. Dideri-Dir, „a szívbjajos asszony“, aki Alfred Musset-vel együtt szeretne megjelenni *A Hét* hasábjain, így ostromolja Bonifác Bélát: „Közéről szert néem látni az ifjú Ady Endrét. Ó, én sok mindent megtudtam, mióta maga engem elhagyott. Leveleztem valakivel, egy nővel, s az mindent megírt a költőkről, akik verseikben az élet forradalmait hirdetik, szent, nagy szerelmi reneszánszokat ígérnek az olvasónőnek, s éjjel sört isznak, és Jolán úrnő árva leánykáját pártfogolják a zenés kávéházban...“ Bonifác megpróbálja elhárítani magától az asszony kérését („Én nem vagyok már ismerős a fiatal író és költő urakkal. Az én időm lejárt.“), s az irodalomból kikopott, a *Vendéglősök Lapjába* lecsúszott, a Szemere Miklós versenyparipáihoz ódákat író, öszülő szakállú, „kitűnő, komoly férfiakat“ sorolja elő mint barátait, hogy aztán Dideri-Dir, a Bonifác említette nevekre érzéketlenül, kiegészítse a maga igény-listáját: „Szerelmes szeretnék lenni... Még egyszer szerelmes lenni, hisz már úgysem élek soká. Ady Endrébe vagy Révész Bélába. Cholnoky Viktorba vagy Lovik Károlyba...“ Reklám a kortársaknak, íróbarátoknak? Bizonyára az is, de nem minden gonoszkodás nélkül; egy hét múltán ugyanis Dideri-Dir két lánya keresi fel Bonifácot (ők is az irodalom, a művészet rájongói), segítségét kéri: „Béla bácsi, az anyánk megbolondult. Egész éjszaka a kávéházakban csavarog nagy hajú költőcsemetéikkel, álhírlapírókkal... Mi nagyon szégyelljük magunkat.“ Néhány oldallal előbb pedig Rezeda Kázmér panaszol Horváth kisasszonyra (az *Őszi utazásban* majd Rezedához csatlakozó Horváth Klárára): „Kegyed úgy beszél, mint egy hisztérikus pesti zsidónő. Aki Flaubert-t vagy Bródy Sándort olvassa este, mikor nem ül operai páholyában...“

No de nem ez a — lexikonnal is ellenőrizhető — közvetlen memoár-jelleget adó irodalmi-kávéházi-színházi világ teszi dokumentárisan is oly érdekes, magasrendű olvasmánnyá *A vörös postakocsit*. Többről, egy teljesebb társadalmi struktúra érzékelteséről van szó (ebbe tartoznak bele a napi újság-szenzációk, párbajok, betörések, hímenhírek s természetesen a politikai élet eseményei is). *Krúdy Gyula „nagy évtizede“* című, terjedelmes, a részletekbe is bevilágító tanulmányában Bori Imre kimutatja a cselekmény mellett „szövegáttér“ szerepét a regényben, amelynek csupán egy — bár korántsem jelentéktelen! — része az idézett kávéházi világ. Talán nem egyedül Krúdyra, de *rá valóban* jellemző, hogy „akkor is objektivizál ezekben a részletekben, amikor szubjektívizmusára gyanakszunk, hiszen a részletek abban a konstellációban rendeződnek el, amelyet az író alapvető mondanivalója sugalmaz“. Bori a „Krúdy-effektus“ sajátos funkciójára először éppen *A vörös postakocsiban* figyel fel, a „pesti vásár“ képét rakja itt össze az író — és elemzője — a leírásokból, az

életes epizódokból, sok-sok mozaikból. „Így válik *A vörös postakocsi* valójában a megírás jelene, immár a huszadik századi magyar világ képévé, amelyben a feudalizmus »vörös postakocsija« robot, s még mindig az Élet batárja szerepét is játszhatja, a polgáriarsult világ, s annak első, hősi korszaka, emez erkölcsi zül-
löttségének tükrésként, eszmei törekvései, nemkülönben pedig az a legáltalánosabb írói gondolat, hogy mi egykor élet volt, már csak irodalom, hiszen az Élet problematikus volta az, ami annyira kétségtelen ebben a regényben.“

Élet és irodalom, pontosabban élet és álom, valóság és kép-
zelt mesevilág, múlt és jelen szándékos lebegtetéséből születik ez egyszerű és utánozhatatlan, egy elmúló és születő világ korhangulatát tökéletes stiláris megfeleléssel kifejező Krúdy-próza. „A régi regényeket írták ilyenformán“; „manapság úgy hangzik már ez, mint az ódon, padlásra helyezett spinét [húros ütőhangszer] elpattanó húrjának zöngése“; „a régi kerten imbolyogva mennek át letűnt idők nagyszerű asszonyainak árnyai“ — csupa játékos, de komolyan veendő jelzés. Krúdy vállaltatja hőseivel a szecs-sziót, valósággal gyönyörködik fennkölt mondataikban (Alvinczi: „Én még fiatal vagyok, Szilveszter. És nem tartanám méltónak magamhoz, hogy e váratlan kalandom hímporát, mézét, illatát aranytól csörgő kézzel levegyem“), s mikor már minket is bele-
ringatott a „boldog békeidők“ hangulatába, az egészet kikacagja. Nem harsányan — nem szakítja át az aranyfátylat —, de finom gúnnyal rávilágít. „Istenem — mondta később a Madame Szilveszternek —, meguntam, hogy minden szeretőmért agyonlőjem magam. Már elsuhant a kis pisztolygolyó a szívem mellett, és a halál, hegyes sipkáját orrára húzva, kerek köpenyében, mint valami velencei álarcos, hetekig ült ágyam szélén.“ Miután a Madame története elhangzott, észrevétlenül szinte, leírásnak ál-
cázva következik az írói kommentár, az értelmezés: „Horváth kisasszonynak úgy ragyogott a szeme, mint két csillag. Istenem, egyszerű tán ő is öngyilkos lesz még életében!...“

A természetes — a mából természetesnek visszakövetkezte-
tett — arányok ebben a láttatásban megbomlanak. Alvinczi, „miután szokásos ezerforintos bankjegyét az ebéd kifizetésére föl-
váltotta“, előveszi újságjait, leveleit. „Pozsonyban egy percre megáll a vonat, amely nemegyszer kocsiájában viszi a leveshús ked-
velőjét Pestről Bécsbe, a kärtnerstrassei emeletre, ahol a monarchia legjobb marhahúsát eszik.“ A vágyak (szép nők és finom ételek) s a vágyak kielégítése: úgy tűnik, csak ebből áll a világ. (Huszárik Zoltán kongeniális Szindbád-filmje ennek az írói vízió-
nak, a kettős, nagyon is földi vágyaknak színes képi kivetítése.) Részlet egy leírásból: „Még soha ilyen napfényes dél nem volt Pál fordulásának napján. A hosszú, földszintes, sárga ház fehér ablakai ragyogtak, a világosszürke szőnyegek világítani látszottak, és a bútorok fényesre voltak törülgetve. Két angyal szállott át

a függőlámpa fehér ernyőjén, és virág illatozott az asztalkendőben. A húsleves olyan volt, mint az olaj; a zöltséget külön tálban hozták; a cipónak illata volt, és a hideg marhasülthöz egy reggeltől estig hajtó, vörös arcú postakocsi étvágya lett volna megfelelő.“ Tehát: angyal — és húsleves.

Élet és álom kettőssége a mondatokig, metaforáig lebontható. „A kémények oly komoran füstölögték, mint az Andersen-mesékben, és a sárkányfejű, rozsdás esőcsatornák szinte alattomoskodva pislogtak megfoltozott szemükkel az őszi napsugárra...“ Rezeda Kázmér Budán, a várban, „éjszakánként, midőn hazafelé járt, gyakran találkozott régi királyokkal, amint a kőfalból kiléptek“. Talán még az itt-ott felbukkanó stiláris pongyolaságok is a kurzivitást szolgálják.

A kurzivitást, a minden részecskéjében összefüggő, a megállíthatatlan időt. Amelyet mégis megpróbálnak megállítani. „Az édeskés zene, a nyakban viselt medalionokból való megfagyott, rózsaszínű mosoly a Zöldvári hölgyek arcán, a tánc nesztelen ütemei és a félhomály: mind Alvinczi Eduárd szolgálatára volt, hogy elfelejtse éveit számát, amint az öreg gavallérok nemegyszer azért veszik körül magukat a múlt század emlékeivel, műkincseivel, hogy otthonukban legalább sikerült megállítani az időt. Az emlékek boldogítóbbak a valóságnál, midőn bizonyos korba érkezett a férfiú.“ És még általánosabb érvénnyel, „prousti“ egyetemességgel: „Némely emlék, férfi vagy nő, tájkép vagy szoba, zenehang vagy csók: mintegy hipnotizált kép marad az emberek szívében. Nem hal meg a távollét alatt sem, csak subáján alszik az emlék.“

Krúdy lírai prózájának itt a kulcsa. Az emlékezés ugyanis az ő számára nem elsősorban epizódok, történések felidézése, hanem egy-egy arc, egy impresszió — kép, zenehangok, csók — felvilantása. Így írja a regényt is. („Mesemondó vagyok, de nincs igazi mesém.“) Ady joggal érzi közel magához *A vörös postakocsi*: „Itt hát megint egy pompás kihágás történt a műfaj-szabályok ellen, íródott egy regény, mely sehogy sem regény. Egy prózaizált és krúdysított, de mégis annyira belső versű Byron-hősköltemény, amilyenszerűt úgy akartam volna tavaly egy verses-regény kísérletemmel. [...] S ha nem regény, hát nem regény, de briliáns lelki röntgene a fiatalság nevezetű betegség egyik legékesebb stádiumának.“ Itt következik aztán közös ifjúságuk felvilantásának hitelesítése, s végül a — bevált — jóslat a könyv jövőjét illetően: „Szerelmes, mindenkitől nemesen különböző, erős poéta írása, s ez magában biztosítja sokáig az életét azokban, akik a tegnapi ifjúságukat akarják megtalálni.“

Valóban, „tökéletlen“ szerkezetű regény *A vörös postakocsi*, ha regényszerkezeten a cselekmény lineáris vagy valamelyest logikus menetét értjük. Krúdynál a regényhősök eltűnődnek, eszükbe jut egy barát, egy ismerős — és következik az új regényfejezet. Az

Őszi utazás a vörös postakocsin Kozocsa Sándor Krúdy-bibliográfiája szerint (mely a *Krúdy világa* című kötetben olvasható) már nem is regény, hanem elbeszéléskötet. A kapcsolások jellegét, a felhalmozódott mennyiséget tekintve (A borkereskedő története, A karnagy története, Az államfogoly története), az *Őszi utazást* kétségtelenül ugyanannyi joggal nevezhetjük keretes elbeszéléssnek, mint regénynek. Ha azonban e két mű hangulati egységére, a lírai emlékezés „logikájára“ ügyeltünk, nyugodtan megőrizhetjük a regény — a lírai regény — megnevezést. Természetesen azonban nem a műfaji besorolás a hangsúlyos itt, hanem Krúdy „találmánya“, a megállíthatatlan idő megállítása. A *vörös postakocsit*, Krúdy egész életművét ez teszi halhatatlanná.

„Aki igazán akarná megírni Krúdy Gyulát, annak a Krúdy Gyula tintájába kellene mártania tollát.“ Schöpflin figyelmeztetését jó volna megszívlelni — ha lehetne. Csakhogy Krúdy tintája jó negyven esztendeje elfogyott. Marad hát kinek-kinek — aki róla mer írni — a maga golyóstolla, ceruzája vagy írógépe. Esetleg egy-két új szempontja, részletmegfigyelése, elemzés kísérlete, amellyel esetleg valamit hozzáadhat az éyre gyarapodó Krúdyirodalomhoz. Nem a múlt, hanem a jelen igazabb értése érdekében. Legalábbis önmagához közelebb kerülve — Krúdy olvasása közben.

KÁNTOR LAJOS